

Hemel, Ernst van den, Oscar Saleminck† en Irene Stengs, red. 2022. *Managing Sacralities. Competing and Converging Claims of Religious Heritage*. Berghahn Books, pp. 280. ISBN 9781800736177. doi: <https://doi.org/10.3167/9781800736177> (open access).

De redactie heeft met *Managing Sacralities* een intrigerende titel gegeven aan deze bundel met casestudies over de dynamiek rond religieus erfgoed. De publicatie vloeit voort uit het Europese onderzoeksproject HERILIGION (The Heritagization of Religion and the Sacralization of Heritage in Contemporary Europe), dat mogelijk werd gemaakt door Humanities in the European Research Area (HERA). Dankzij bijdragen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Meertens Instituut waar twee van de redacteuren aan verbonden zijn, is de uitgave *open access* beschikbaar. Ook museale instituten hebben bijgedragen aan dit onderzoeksproject; voor Nederland betreft dat het Museum Catharijneconvent.

Managing Sacralities is uiteraard geen *how-to* boek over hoe ‘sacralities’ te managen zouden kunnen zijn. Maar wel een boek waarin de onderzoekers in hun studie naar de omgang met religieus en cultureel erfgoed aandacht hebben voor de vele besluiten en interventies die ze daar aantreffen. De titel legt nadruk op de keuzes, de belangen en de agenda’s van de belanghebbenden in het vaak gecompliceerde sociale en politieke veld rond het erfgoed. In dit boek zijn tien compacte etnografische casestudies gebundeld vanuit een overkoepelende vraagstelling: wat gebeurt er als plaatsen, objecten en praktijken die als religieus worden gezien, cultureel erfgoed worden? Wie zijn er betrokken bij het management van deze plaatsen, objecten en praktijken?

De casestudies betreffen voorbeelden uit vijf landen waarin religie in aanraking komt met de dominantie van een liberale ideologie en/of met een duidelijke positie die de staat inneemt t.a.v. religieuze kwesties. Het gaat om het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Polen, Portugal en Nederland. Opvallend is dat zolang iets als religieus wordt gezien, de staat zich vanwege de vrijheid van godsdienst afhoudend opstelt. Maar zodra iets bestempeld wordt als ‘cultureel erfgoed’, zijn alle ogen juist gericht op de staat en wordt van de staat verwacht dat hij de bescherming ervan op zich neemt (p. 3). De georganiseerde vormen van religie verliezen aan kracht, maar de vragen naar identiteit en ‘belonging’ zijn er niet minder om. Veranderingen in gebruik en beheer van religieus erfgoed roepen vragen op: wie of wat hoort erbij, wat verdient steun, wie bepaalt wat een bepaald stadsgezicht in het verleden heeft betekend, wat het nu betekent en wat het in de toekomst zal zijn (p. 4)?

De onderzoekers verbinden sacraliteit niet zonder meer met alleen religie, maar brengen nadrukkelijk naar voren dat er in het veld van cultureel erfgoed ook seculiere vormen van sacraliteit zijn aan te treffen. Wat nu vaak als cultureel erfgoed wordt gezien door de toekenning van een UNESCO-status of anderszins, is vaak erfgoed dat voorheen religieus erfgoed was of – niet onbelangrijk – dat dit misschien nog steeds zo is. Dat roept vragen op over de aard van de sacraliteit, als er kennelijk sprake kan zijn van een meervoud aan

sacraliteiten. Lezers zullen in vrijwel elke casestudie snel te overtuigen zijn dat er inderdaad sprake is van wat de auteurs aanduiden als een meervoud aan sacraliteiten, vooral als dat wordt opgevat als meerdere claims op sacraliteit. In de casestudies wordt van de betreffende plaatsen, objecten en praktijken historisch, geografisch, politiek, etc. nagegaan hoe ze tot cultureel erfgoed zijn geworden. Eigenaren en beheerders presenteren erfgoed op een bepaalde manier, maar sommige groepen bezoekers laten zien dat ze eigen opvattingen hebben die van die framing af kunnen wijken. Dat kan uitlopen op confrontaties van groepen met uitgesproken verschillende wereldbeelden, zoals in het geval van de Wawel heuvel in Polen. Anna Niedźwieź vermeldt in haar bijdrage dat daar mensen komen om de kracht van een aarde-chakra te voelen, tussen het kasteel en de kathedraal. In de ogen van de beheerders zijn dat heidense praktijken. De auteur noemt hen 'the Wawel chakra energy drawers' (p. 116). De beheerders probeerden hen expliciet als occultisten neer te zetten (p. 120). Wrijving kan ook in subtielere vormen zichtbaar zijn. Bij de vele uitvoeringen van de Mattheüs Passion in Nederland gaat het soms om het reguleren van gedrag, zoals wel of niet applaudisseren. Ernst van den Hemel beschrijft enkele 'slightly akward moments' die hij aantreft bij uitvoeringen daarvan. Aan de hand van zijn voorbeelden laat hij zien dat *heritagization* gepaard kan gaan met zowel secularisatie als met sacralisatie (p. 224). Dit type erfgoed is voor de een (vooral) religieus terwijl het voor de ander (vooral) cultureel kan zijn. Ook de context speelt mee: klinkt de muziek in een kerkgebouw of in een concertzaal?

De casestudies worden voorafgegaan door een beschouwing van de redacteuren en afgesloten met een nawoord ("Heritage as management of sacralities"), geschreven door Oscar Salemink.¹ Hij verbindt de casestudies met plaatsen van werelderfgoed in Parijs, Cordoba en Istanbul die volgens hem gekenmerkt worden door 'highly politicized events' (p. 254). Hij ziet dat vooral UNESCO-sites gekenmerkt worden door een soort sacralisering vanuit seculiere principes, met name door 'humaniteit' centraal te stellen (p. 257). Salemink stelt dat de spanningen die zich voordoen in de verschillende waarderingen van erfgoed altijd om management vragen. Hij schetst kort enkele tactieken die hij aantreft in de casestudies (p. 256).

De onderzoekers zijn op zoek naar de wrijving tussen groepen belanghebbenden en analyseren de interacties daartussen. Welke legitimaties treffen ze aan; hoe presenteren eigenaren en bezoekers het erfgoed; wat is de dynamiek in de geschiedenis van een plaats of een object; welke verschuivingen treffen ze aan, bijvoorbeeld door politieke, sociale en religieuze invloeden? Dat wordt allemaal gecomprimeerd weergegeven bij goed gekozen voorbeelden. In elk van de casestudies komen de actoren, hun belangen en de kenmerken van het betreffende erfgoed zelf samen. Hun analyse baseren de onderzoekers op nauwkeurig ethnografische studie. Wat goed naar voren komt, is de sterke invloed van de kerk-staat verhouding in elk van de beschreven landen. Soms speelt een specifiek begrip een rol, zoals in de Portugese context het begrip 'lusotropicalisme', een specifiek koloniaal

narratief over Portugese identiteit. Ik zocht naar veelzeggende conclusies, maar die zijn zo talrijk en specifiek, dat het me nuttiger leek om een voorbeeld te geven van een conclusie.

Een van de historische redenen dat het concept van erfgoed niet losgezien kan worden van dat van religie, is dat het, paradoxaal genoeg, de secularisatie was die de impuls gaf tot de opbouw van een grote erfgoedcollectie die voortkwam uit het teloor gaan van religieuze ordes en het nationaliseren van hun eigendommen (losjes vertaald, in het hoofdstuk van Maria Cardeira da Silva en Clara Saraiva, “Curating Culture and Religion: Lusotropicalism and the Management of Heritage in Portugal,” p. 176).

Ik haal dit fragment aan omdat ik het exemplarisch vind voor het type verbindingen waar de auteurs de vinger op leggen en de lezers meenemen in hun analyses. Met hun expliciete interesse in de machtsverhoudingen tussen groepen eigenaren en gebruikers en hun instituten, waaronder geloofsgemeenschappen, dragen ze bij aan de verdere ontwikkeling van zowel de religiestudies als de erfgoedstudies. Daarbij komt dat deze etnografische studies ook oefeningen zijn in interdisciplinariteit.

Het boek had naast alle rijke inhoud, wel baat gehad bij wat meer beeldmateriaal. Als ik nog iets mag noemen wat me verraste, dan is het dat de voorbeschouwing begon met een voorbeeld uit de Oude Kerk in Amsterdam. Ik had in een blog beschreven welke spanningen ik daar aantrof toen spraakmakende tentoonstellingen (in 2019 en daarvoor) veel gevolgen hadden voor de gang van zaken tijdens kerkdiensten. Het blog werd door de auteurs aangehaald als opmaat voor de vraagstukken die in het onderzoek centraal stonden. Het toont ook dat de soms spannende dynamiek rond cultureel en/of religieus erfgoed op veel plaatsen te vinden is.

Elza Kuyk
(Vrije Universiteit Amsterdam)

Noot

- 1 Van Oscar Saleminck moet helaas gemeld worden dat hij op 23 september 2023 is overleden.